

ХАРАКТЕРИСТИКИ ҐРУНТУ І ЇХ ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ РІЗНИХ ВАРІАНТІВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ, В ТОМУ ЧИСЛІ СІЛЬСЬКОГО ТА ЛІСОВОГО

Ж.Р. Шакірзанова, д. геогр. н., професор
О.М. Гриб, к. геогр. н., доцент

Вступ. В естуаріях Причорноморської низовини (в південній і середній її частинах) розташовані унікальні природні системи – лимани північно-західного узбережжя Чорного моря. Вони утворилися в гирлах рівнинних річок басейну Чорного моря при опусканні приморської частини суші. На ділянці узбережжя між річками Дунай і Дніпро знаходиться 21 лиман, причому 17 з яких розташовані в межах Одеської області.

В Україні деяким Причорноморським лиманам і прилеглим до них територіям наданий статус державних природоохоронних об'єктів (Тилігульський регіональний ландшафтний парк, 1997 р., Нижньодністровський національний природний парк, 2008 р., національний природний парк «Тузовські лимани», 2010 р.) [1]. Вони мають високий господарський і рекреаційний потенціал. Це місця рибальства та розмноження різних видів риби, видобутку повареної солі та лікувальних грязей, тут розвинені туристичний і медичинський менеджмент.

Матеріали досліджень. За географічним положенням [2] і деякими морфометричними характеристиками лимани північно-західного Причорномор'я об'єднуються в дві основні групи: Дунай-Дністровську (*Сасик, Шагани, Дністровський, Будацький та ін.*) і Дністровсько-Дніпровську (*Дніпровсько-Бузький, Тилігульський, Хаджибейський, Куяльницький*). Лиманні комплекси Дністровсько-Дніпровської групи характеризуються більшим різноманіттям порід та глибинами перерізу різних типів слабкомінералізованих підземних горизонтів, ніж Дунай-Дністровські лимани.

Гравітаційна морфоструктура лиманних берегів представлена зсувами, обвалами й осипами. На пересипах і косах лиманів розвинені солові форми рельєфу: дюни (кучугури), прикушові горби, дефляційні улоговини.

Лимани Північно-Західного Причорномор'я відрізняються між собою як генезисом, так і сучасними умовами розвитку. Дністровський, Бузький і Дніпровський лимани представляють собою гирлові області великих річок. Лимани Сухий, Хаджибейський, Куяльницький, Великий Аджалицький (Дофінівський), Малий Аджалицький (Григорівський), Тилігульський і солонець Тузли – затоплені морем гирлові області річок, які на даний час не функціонують як повноцінні руслові системи.

Результати дослідження і їх аналіз.

До найбільш великих водойм Північного Причорномор'я належать Хаджибейський і Куяльницький лимани (рис. 1).

Лимани утворилися в результаті затоплення морем гирлових ділянок річок Малий Куяльник (Хаджибей) і Великий Куяльник (Куяльницький лиман) при опусканні приморської смуги суші, відділені від моря пересипом довжиною 7 км, а шириною 4,5 км. Внаслідок цього лимани практично не мають зв'язку з морем, характеризуються повільним водообміном, отримують мінімальний приплив прісних вод з малих річок, що їх живлять. Крім того, Куяльницький лиман відомий як важливий рекреаційний і бальнеологічний об'єкт державного та світового значення. Високі лікувальні властивості мають ропа і грязі лиману.

Рельєф. Відповідно до фізико-географічного районування, лимани Хаджибей і Куяльник розташовані на Одеській рівнині, в межах Одеського приморського району південної степової підзони. За характером рельєфу район має плоску, слабо розчленовану хвилясту поверхню, яка понижується в сторону моря. Глибина яружно́ї мережі не перевищує 50м, густина – 0,25-0,5 км на 1 км².

Рис. 1 – Карта Хаджибейського і Куяльницького лиманів (М 1:100000)

Плоскі лесові тераси, розташовані в межах водозборів лиманів представлені іноді подами і степовими блюдцями. Акумулятивні форми рельєфу розвинені лише в місцях впадіння річкових долин у море, які утворюють характерні лиманно-морські акумуляційні формування – пересипі і коси [3]. Тут розвинута еолова морфоструктура у вигляді дюн (кучугурів), дефляційними котловинами.

Ґрунти. У районі Хаджибейського і Куяльницького лиманів поширені чорноземи південні малогумусові й південні солонцюваті. Вміст гумусу в цих ґрунтах незначний і не перевищує 3,7-3,9 % при міцності гумусового горизонту 55-75 см. Залишкова фізична солонцюватість обумовлює послаблення аерації, зниження водопроникності, утворення кірки, ущільнення в сухому стані й набрякання у вологому, що утрудняє обробку ґрунту [4].

Уздовж узбережжя моря вузьку смугу займають темно-каштанові ґрунти. Вони сформувалися під незамкнутою рослинністю сухого степу в умовах жаркого літа, сухої теплої осені й помірно теплої вологої зими. Основну частину темно-каштанових ґрунтів становлять слабо- й середньосолонцюваті на лесах, незначну – солонцюваті ґрунти на глинах. У солонцюватих ґрунтах поглинений натрій утримується в незначній кількості, що говорить про реліктову солонцюватість цих ґрунтів. Міцність їхнього гумусового шару складає 50-65 см при вмісті гумусу 2,1-3,5 %. Ці ґрунти мають розпиленість верхніх горизонтів і щільність середніх, що призводить до їх набрякання при підвищенні вологості і сильному розтріскуванні у сухому стані.

Долина самого лиману складена неогеновими і четвертинними відкладеннями, а схили її зайняті вапняковими, глинистими і піщано-глинистими відкладеннями.

Водозбірний басейн Куяльника знаходиться в двох ґрунтово-рослинних зонах: лісостепу та степу. Лісостепова зона займає північну частину басейну. Зональними ґрунтами є чорноземи потужні. Для рослинності характерне чергування лісових масивів з сільськогосподарськими угіддями. Степова зона займає південну частину басейну. Вона представлена північним і південним степом. Зональними ґрунтами є чорноземи звичайні та чорноземи південні малогумусні. Степова природна рослинність збереглася на досить обмежених територіях, головним чином, на схилах балок.

Рослинний покрив району досліджень, розташований в межах південного степу, в минулому був представлений типчаково-ковильними видами травостою та степних кущів [4]. Ще на початку 20-х рр. минулого сторіччя на схилах Хаджибейського лиману були розповсюджені чагарникові види клена татарського, дикої груші, береста.

Землеробство. У теперішній час при розвитку землеробства, більша частина територій розорана. Степова рослинність зустрічається у вигляді типчака і овсяниці, а з різнотрав'я панує полинь австрійська, молочай Сегюера, ромашник, деревій, жовтець, цикорій, дельфініум, люцерна жовта та ін. Подекуди зустрічаються кущі шипшини, дерези й бобовника. Такі рослини, як леонтиця Одеська, горицвіт весняний, пролісок звичайний, дикі тюльпани, шафран сітчастий та ін., а також всі види ковилів занесені до «Червоної книги» Одеської області.

З метою захисту земель від ерозії, суховіїв, а доріг від снігових заносів, а також для рекреації в межах Одеси та області широко розвинені заходи по насадженню лісосмуг та деревостою у вигляді гаїв та парків, які представлені різними видами дубу, клену, ясенем, в'язом, грецьким горіхом, плодовими та деякими породами кущів [4].

Господарська діяльність в естуаріях (басейні р. Великий Куяльник). На території басейна річки в двох селищах міського типу та 75 селищах проживає близько 60 тис. чоловік. Найбільш крупне промислове підприємство – Ширяєвський молочний завод [5].

На басейні р. Великий Куяльник дуже висока сільськогосподарська освоєність території, яка складає близько 46,0 %. Сільськогосподарські угіддя складають 81,0 % (152,95 тис. га) від загальної площі басейну, з яких 74,5 % – орні землі. В межах прибережної смуги річки відносний склад різних угідь складає: рілля – 14 %, сінокіс – 16 %, пасовища – 29 %, присадибні ділянки – 20 %, ліси або чагарники – 9 %, болота – 1 %, інші угіддя – 11 %.

Кількість мінеральних добрив (у перерахунку на 100 % речовини), що вносилися на 1 га сільськогосподарських угідь, складала 85 кг, всього – 90,2 тис. ц, зокрема, азотних – 39,49 тис. ц, фосфорних – 35,0 тис. ц, калійних – 15,8 тис. ц. Також вносилися отрухохімікати в об'ємі 266 ц, зокрема, хлорорганічні – 23 ц, фосфорорганічні – 243 ц.

В останні роки активна господарська діяльність призвела до площинної та лінійної ерозії орних земель. Для боротьби з нею здійснено перерозподіл цих земель під лісосмуги, садово-городні та присадибні ділянки. Загальна площа заліснених земель в басейні р. В. Куяльник, станом на 1992 р., складала 9,06 тис. га (4,87 % від загальної площі), з яких Держлісфонду належить 2,90 тис. га (1,55 %), до лісів колективного господарства – 4,01 тис. га (2,16 %), протиерозійні лісові насадження складають 215 тис. га (1,16 %).

Тваринницькі виробництва в басейні лиману, станом на 1992 р., характеризувалися такою чисельністю: домашніх птахів – 219100 шт., великої рогатої худоби 65640 шт. (корови – 14060 шт., свині – 38830 шт., вівці та кози – 22800 шт., коні – 2220 шт.). В результаті тваринництва в басейні об'єм гною складав 370,5 тис. т, вихід рідкої фракції – 264,71 тис. т., які використовувалися у якості органічних добрив. На 1 га ріллі вносилося 4,43 т таких органічних добрив, а всього – 471,93 тис. т.

Басейн р. В. Куяльник бідний на корисні копалини. Між іншим, у його межах експлуатуються родовища деяких будівельних матеріалів, а саме: вапняків (селища Калинівка, Іванівка, Олександрівка, Соколове, Лізінка), глини (с. Долинське, смт Ширяєво), пісків (селища Ул'янівка та Корсакове). На даний час спостерігається активізація використання вказаних кар'єрів для потреб індивідуального житлового будівництва.

Активна господарська діяльність призводить до значного використання водних ресурсів басейну р. В. Куяльник, яке складає 60-100 % від річного водного стоку. Основні напрямки споживання води це: водопостачання – 6194 тис. м³ та зволоження осушених ділянок заплави – 5840 тис. м³. Останнє передбачає в багатоводні та середні за водністю роки подвійне регулювання водного режиму заплави, шляхом акумуляції в русловій системі річки вод весняного водопілля і дощових паводків об'ємом близько 1,5-2,0 млн. м³ та подальше осушення заплави під час посушливих сезонів року.

Взагалі, сумарна річна потреба у воді складає близько 12489 тис. м³, безповоротне споживання – 9325 тис. м³. При цьому річний забір води різними галузями господарства складає: з річки – 5340 тис. м³, з водосховищ і ставків – 455 тис. м³, з підземних джерел – 6194 тис. м³.

Скидання використаних вод проводиться головним чином у вигрібні ємності та складає за рік близько 3164 тис. м³. Очисні спорудив басейні відсутні. Періодично через б. Корозея відбуваються залпові, ненормовані скидання комунально-побутових стоків м. Котовська [5].

Список літератури

1. Степаненко С.М. Актуальные задачи сохранения природного потенциала лиманов Одесской области / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лимани північно-західного Причорномор'я: сучасний гідроекологічний стан, проблеми водного та екологічного менеджменту та шляхи їх вирішення», 1-3 жовтня 2014 р. – С. 6-9.
2. Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья: географические основы хозяйственного освоения – Под. ред. Г.И. Швевса. – Л.: Наука, 1988. – 303 с.
3. Лиманы Северного Причерноморья / В.С. Полищук, Ф.С. Замбриборщ, В.М. Тимченко и др. – К.: Наукова думка, 1990. – 204 с.
4. Природа Одесской области. Ресурсы, их рациональное использование и охрана. К. – Одесса: «Вища школа», 1979. – 143 с.
5. Геоэкологический анализ ситуации и разработка схем мероприятий по улучшению водно-солевого режима Куяльницкого лимана: Отчет о НИР. Од. гос. ун-т им. И.И. Мечникова. – Одесса, 1995. – 190 с.

SOIL CHARACTERISTICS AND THEIR POTENTIAL FOR VARIOUS LAND-USE OPTIONS, INCLUDING AGRICULTURE AND FOREST

Zhannetta Shakirzanova, Doctor of Geographical Sciences, Professor
Oleg Grib, Ph.D., Associate Professor

In the estuaries Black Sea Lowland located unique natural systems – estuaries northwest coast of the Black Sea. By geographical position and some morph metric characteristics of estuaries northwestern Black Sea are combined into two main groups: Danube-Dniester (Sasyk, Shahany, Dniester, Budakskyy etc.) and Dniester-Dnepr (Dnieper-Bug, Tiligulskiy, Khadzhybeysky, Kuialnyk). Which differ among themselves as the genesis and of modern conditions development. The estuaries Dniester, Bug and Dnepr representing a estuaries area the major rivers. Estuaries Dry, Khadzhybeysky, Kuialnyk, Great Adzhalikskiy (Dofinivskyy), Small Adzhalikskiy (Grigoryevskaya), Tiligulskiy and saltwort Tuzla – flooded by sea river estuaries area that are not currently functioning as a full-Channel system. The most large bodies of water a Northern Black Sea coast are estuaries Khadzhybeysky and Kuialnyk located in Odessa plain within the Odessa coastal area of southern steppe subzone. The nature of the relief area has a flat, poorly dissected undulating surface that decreases toward the sea. The depth of the ravine networkis less than 50 m, density – 0.25-0.5 km per 1 km².

Flat loess terraces, located within the watershed estuaries presented sometimes podami and steppe saucers. Accumulative landforms developed only in the confluence of river valleys to the